

KIRKLARELİ - DEMİRKÖY'DEKİ FATİH DEMİR DÖKÜMHANESİ

■ Nurcan YAZICI Mimar Sinan Üniversitesi

Tarih boyunca madencilik açısından büyük öneme sahip olan Kırklareli iline bağlı Demirköy ilçesi, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da bu önemini devam ettirmiştir.

Fatih Dökümhanesi, Osmanlı belgelerindeki adıyla Samakocuk Dökümhane-i Amiresi / Dökümhanesi ya da Kârhanesi, Demirköy ilçesinin güneydoğu yönünde, ilçeye yaklaşık 4 km'lik mesafede bulunmaktadır.

Kısmen korunarak günümüze ulaşan demir dökümhanesinde 2001 yılından bu yana kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Kalıntılarıyla da olsa günümüze ulaşan önemli Osmanlı sanayi tesislerinden olan Fatih Dökümhanesi, yaklaşık on bin metrekairelik bir alanı kaplamaktadır.

Bu alanda, iki teras halinde yerleştirilmiş birimler bulunmaktadır. Savunma, koruma amacıyla tahkim edilmiş üst teras etrafı surlarla çevrili, köşelerinde çokgen burçları bulunan bir yerleşkedir. Kuzey yöndeki ana girişten avluya ulaşılan bu üst terasta, avluya açılan yaşam ve hizmet mekanları ile mescit bulunmaktadır.

Dökümhane işçilerinin barındığı yerler, yatakhane binaları gibi birimlerden oluşan yaşam ve hizmet mekanları kuzey, doğu, batı sur duvarı boyunca yerleştirilmiştir.

Avlunun güneybatı yönünde ise taş kaideli, tuğla gövdeli minaresi ve bodrum kat duvarları görülebilen Dökümhane Mescidi bulunmaktadır. 2008 yılı kazı çalışmalarında, avlunun güneydoğu köşesinde, iki ocağı bulunan bir demirci işliği de belirlenmiştir.

Tahkim edilmiş alanın güneyinde, daha alt kotta ise üretimle ilgili donanımlar yer almaktadır. Burası dökümhanenin üretim alanıdır. Şimdiye kadar ki kazı çalışmaları, üst setteki avlu etrafındaki mekanlarda, yaşam alanında yürütülmüş; üretim alanının ise önümüzdeki yıllarda açığa çıkarılması planlanmıştır.

Yapılan kazılar ve çalışmalar sonucunda üretimle ilgili elde edilen en önemli veri su gücüne dair buluntulardır.

Dökümhane'de, eritme fırınlarında gerekli olan yüksek ısıyı elde etmek için su çarkı ile tahrik edilen körüklerden yararlanıldığı belirlenmiştir. Su gücüyle çalışan çarkın çevirme gücü yatay bir milden yararlanılarak körüklere aktarıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim, Dökümhane'nin kuzeybatı yönünde, açık bir kanal vasıtasıyla suyun işletme alanına getirildiği bilinmektedir. Dökümhane'nin batı sur duvarı altından avluya giren, taş tonozlu bir su kanalı bulunmaktadır. Bağlantıları da olduğu anlaşılan bu ana kanal avlunun altından geçerek güney yönde devam etmekte ve alt kottaki üretim alanının ana elemanlarından biri olan demir çark sisteminin oturduğu kanala ulaşmaktadır.

Kazılarda demir çark sisteminin oturduğu ayaklardan biri ile çark sistemine ait demir parçaları açığa çıkarılmıştır. Dökümhane ile ilgili kesin bilgiler, söz konusu alanın üretim bölgesindeki kazı çalışmaları tamamlandıktan, çark yuvası, yüksek fırınlar ile izabe çukuru ve körüklerin yer aldığı alanlar ortaya çıkarılarak ayrıntılı değerlendirmeler yapıldıktan sonra söylenebilecektir.

Fatih Dökümhanesi olarak adlandırılan ve kazı çalışmalarının yürütüldüğü ana dökümhanenin yanı sıra çevrede küçük dökümhane örneklerinin de olduğu çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Ana dökümhanenin yaklaşık 250 metre batısındaki alanda yer alan küçük dökümhanenin fırınları ve buradaki tespitler, Demirköy'deki fırın teknolojisi hakkında önemli veriler sunmuştur.

Buralardaki mekanik aksamın çalıştırılması için gerekli olan enerjinin üstün nitelikli su gücü teknolojisi ile sağlandığı anlaşılmıştır. Bunların 17. yüzyıl Orta Avrupa'daki metalurji teknolojileri ile aynı düzeyde olduğu; Osmanlı yönetiminin bu sırada iyi örgütlenmiş endüstriyel demir üretimini gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur.

Fatih Dökümhanesi'nde yapılan çalışmalarla çevrede metal ergitme fırını kalıntıları, depolanmış cüruf yığınları ile odun kömürü depolarının yanı sıra tarihi maden galerisi ve cevher çıkartma çukurlarının varlığı da belirlenmiştir. Demirköy'de bugüne kadar yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları, çevre araştırmaları ve analiz sonuçlarından, burada hem yüksek fırınlarda dökme demir hem de Renn türü fırınlarda yumuşak demir / luppe üretildiği tespit edilmiştir.

Fatih Dökümhanesi'nde bugüne kadar yapılan kazılarda gülle kalıbı, değişik çaplarda top gülleleri, çeşitli madeni parçalar, farklı boylarda çiviler, demir tozları; Dökümhane'deki mevcut demir fırınlarının yapısı ve çalışma sistemi hakkında bilgi verebilecek üfleçler, cüruflar, yerli üretim ve ithal (İngiliz) ateş tuğla örnekleri, çark sistemine ait, üretimde kullanılmış olması muhtemel demir parçaları, demir şebeke parçaları; son dönemde çeşitli tarım ve ev araç gereçlerinin üretildiğini belgeleyen parçalar bulunmuştur.

Türkiye sınırları içinde demircilik alanında günümüze ulaşmış en önemli arkeolojik verileri içeren Fatih Dökümhanesi ve çevresinde bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarla dökümhane ve çevresinde çok sayıda fırın kalıntısının olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Dönemi yazışmalarından Dökümhane'de Osmanlı ordusu için top gülleri ve humbara üretiminin olduğu; özellikle 18. ve 19. yüzyıllara ait belgelerde Dökümhane'de üretilen yarı mamul demir ürünlerin İğneada Limanı'ndan İstanbul'da, Tophane-yi Amire ile Tersane-i Amire'ye gönderildiği anlaşılmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde bir devlet işletmesi olarak hizmet veren ve döneminin en ileri teknolojisine sahip olduğu anlaşılan Fatih Dökümhanesi'nde, 16. yüzyılın başlarından itibaren üretimin varlığı; Dökümhane'nin II. Mahmut Dönemi'nde kapsamlı bir şekilde ihya edildiği; sonrasında da birtakım tahribatlara rağmen onarım ve düzenlemelerle işletmenin 19. yüzyılın sonlarına, hatta 20. yüzyılın başlarına kadar aralıksız faaliyetini sürdürdüğü belirlenmiştir. Dökümhane, 1913'te bir İngiliz şirketine 99 yıllığına ihale edilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine sözleşme 1916'da fesh edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaderine terk edilen Dökümhane'nin 1950'li yıllara kadar çoğu birimleri ile ayakta olduğu, çevre duvarlarının 4 metreye kadar durduğu bilinmektedir. Kısa zamanda ciddi bir tahribata uğradığı anlaşılan Fatih Dökümhanesi, temel/duvar seviyesinde de olsa günümüze ulaşmış Osmanlı demir sanayisinin önemli tesislerinden birisidir ve Demirköy'ün adıyla özdeşleşen Dökümhane'nin Osmanlı tarihindeki itibarını iade etmek adına kültür ve turizme kazandırılması gerekmektedir.

Osmanlı sanayi tesislerinin başında gelen Fatih Dökümhanesi'nde kazı çalışmaları tamamlandığında, Osmanlı demir sanayisinin görülebileceği işletme bütünüyle ortaya çıkarılabilecektir.

Fatih Dökümhanesi'nde kazı ve restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra burasının bir açık hava endüstri arkeoloji müzesi olarak işlevlendirilmesi hedeflenmiştir.

Şekil 2: Demirköy Fatih Dökümhanesi, 2010 yılı kazı çalışmaları devam ederken. (2010, Foto: H. Avni Yazıcı)

Şekil 4: Fatih Dökümhanesi'nde COWEN (İngiliz) ve Ma'den Ereğli damgalı ateş tuğla örnekleri (2010)

Şekil 3: Fatih Dökümhanesi'nde, tuğla minaresinin bir kısmı günümüze ulaşabilen Dökümhane Mescidi ve çevresi (2010)

Şekil 5: Fatih Dökümhanesi'nde kazılarla ortaya çıkarılan madeni parça (2010)

KAYNAKLAR

- DANIŞMAN, H. H. G., G. Tanyeli, (2006), "Trakya'da Bir Endüstri Arkeolojisi Projesi: Kırklareli - Demirköy Demir Dökümhanesi 2004 Yılı Yüzeysel Araştırması", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Antalya 30 Mayıs-3 Haziran 2005, Ankara, s. 389-394.
- DANIŞMAN, G., H. Özbal, G. Tanyeli, Ü. Yalçın, (2006), "Kırklareli-Demirköy Endüstri Arkeolojisi Çalışmaları: 2005 Sezonu İlk Sonuçları", 22. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, s. 1-22.
- DANIŞMAN, H. H. G., F. Gerritsen, M. Kaçar, H. Özbal, R. Özbal, G. Tanyeli, Ü. Yalçın, Z. Yılmaz, (2007), "Demirköy-Samakocuk Iron Foundry: An Industrial Archaeology Project at an Ottoman Metal Work-Shop Complex in Thrace", TÜBA-ARTürkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, Sayı: 10, s. 91-109.
- DANIŞMAN, G., F. Gerritsen, M. Kaçar, H. Özbal, R. Özbal, G. Tanyeli, Ü. Yalçın, (2008), "Kırklareli-Demirköy Osmanlı Dökümhanesi 2006 Sezonu Endüstri Arkeolojisi Kazıları Ön Raporu", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı: 8, s. 107-124.
- ÖZBAL, H., (2010), "Demirköy Demirci İşliği", 25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Denizli 25-29 Mayıs 2009, Ankara, s. 237-262.
- YILMAZ, Z., (2003), "Demirköy (Fatih) Dökümhanesi (Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları)", 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Denizli 22-26 Nisan 2002, Ankara, s. 29-42.
- YILMAZ, Z., A. O. Uysal, (2006), "Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi 2003 Yılı Araştırma ve Kazı Çalışmaları", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı: 6, s. 53-66.